

Peter Thaler

Østrigske soldater – Tysk værnemagt:

Østrigsk identitet og Anden Verdenskrig

Forestillingen om en østrigsk nation spillede en væsentlig rolle i den offentlige diskurs i efterkrigstidens Østrig. Mellemkrigstidens første østrigske republik havde været plaget af tvivl om egen levedygtighed og eksistensberettigelse i forhold til Tyskland. I modsætning hertil blev der i den anden republik lagt vægt på en klar adskillelse fra den nordvestlige nabo. Denne adskillelse kom i stadig større grad til udtryk i nationale vendinger. Østrigsk identitet skulle baseres på en unik national tradition. Mens eksistensen af en særlig østrigsk national identitet hurtigt blev almindeligt accepteret, opstod der en livlig debat om dens oprindelse.¹ Således har nogle forfattere forsøgt at føre et østrigsk særpræg tilbage til 1156, hvor de babenbergske hertuger fik tildelt særrettigheder i dokumentet *privilegium minus*.² Andre har foreslået begivenheder af en yngre dato såsom opløsningen af Det tysk-romerske Rige i 1806 eller Det Tyske Forbund i 1866.³ Det er blevet diskuteret hvorvidt Østrig har været en del af en tysk politisk struktur, eller om Østrig altid har udgjort en særskilt enhed med kun overfladiske bånd til andre tysktalende regioner.⁴ Diskussionen koncentrerede sig særligt om Det tysk-romerske Riges decentrale struktur, som på mange områder adskilte sig fra vesteuropæiske kongedømmer såsom England og Frankrig.

Denne variation i opfattelsen af Østrigs historie strakte sig dog ikke til tolkningen af Anden Verdenskrig. Østrigernes identitet under krigen – og dermed også deres adfærd – blev længe set som klart afgrænset fra den tyske. I den umiddelbare efterkrigstid blev denne afgrænsning primært baseret på en forestilling om en lang og særpræget østrigsk historie. Henvisninger til østrigsk modstand mod den tyske dominans under krigen var almindelige, men de bundede i et *a priori* synspunkt: Siden østrigerne aldrig havde været tyskere, eller i hvert fald var holdt op med at være det for længe siden, så var det kun naturligt at de modsatte sig fremmed herredømme og indlemmelse i Tyskland.⁵

Efterhånden kom Anden Verdenskrigs historie til at antage en større

PETER THALER

rolle for definitionen på en østrigsk nationalisme. Flere fremtrædende historikere udpegede Østrigs modstand mod den tyske besættelse som det vigtigste element i den østrigske nations tilblivelse. Felix Kreissler udviklede en teori om østrigsk national selvrealisering ud fra en analyse af den østrigske adfærd under krigen.⁶ Og Karl Stadler introducerede sit studie af tyske rapporter om den interne sikkerhed i Østrig under krigen med at fastslå, at krigsårene havde ført til et stigende fjendskab mod ”de tyske udlændinge”. Stadler konkluderede at: ”I den forstand repræsenterede den østrigske arbejders kamp mod udbytterten, den østrigske bondes kamp mod religionens fjender og bourgeoisiets kamp mod usurpatorerne fra Tyskland også en *national frihedskrig*.”⁷ I løbet af de seneste år er denne opfattelse af det historiske forløb dog blevet udsat for en stadig nærmere granskning. Særlig i tiden efter valget af Kurt Waldheim til østrigsk præsident i 1986, begyndte internationale observatører at antyde, at den østrigske fortolkning af landets krigstidshistorie ikke altid var blevet understøttet af overbevisende empirisk materiale.⁸ Derved udløste den østrigske erfaring en diskussion, som spredte sig til andre europæiske lande, inklusive de nordiske, nogle år senere.⁹

I denne artikel vil tesen om, at den østrigske befolknings handlemåde under anden verdenskrig er et bevis for en særlig østrigsk nationalbevidsthed blive undersøgt. Artiklen indeholder ikke en gennemgang af krigsårene som sådan, men fokuserer derimod på udvalgte kvantitative aspekter af spørgsmålet.¹⁰ Som det primære måleredskab bygger artiklen på det største kvantificerbare materiale, der er tilgængeligt – de ca. 1,2 millioner østrigere der gjorde tjeneste i den tyske værnemagt. For at kunne sammenligne den emotionelle tilknytning til den tyske nationalstat, vil tysk militært personel fra selve Tyskland, fra Østrig og fra udvalgte områder udenfor Tyskland der under krigen var kommet under tysk kontrol, såsom Alsace og Luxembourg, blive sammenlignet. De ligheder og forskelle, som kan identificeres imellem soldater fra disse områder, repræsenterer værdifulde indikatorer for deres tilknytning til den tyske nationalstat.

Det tysk-østrigske forhold i efterkrigstidens historiografi

Debatten om den østrigske identitet under anden verdenskrig udgør en del af en større diskussion om den østrigske nationale identitets natur og oprindelse. Så snart den østrigske republik var genetableret på ruinerne af det Tredje Rige i krigens sidste dage, begyndte de nye politiske magthavere at lægge vægt på landets lange tradition for kulturel og politisk uafhængighed.¹¹ Imidlertid udviklede den akademiske debat sig kun langsomt. Den

østrigske historieskrivning havde været stærkt præget af en tysk-national tankegang, og mellemkrigstidens østrigske historikere havde hovedsageligt set det som deres opgave at dokumentere Østrigs bidrag til den tyske nations udvikling og historie.¹²

I 1950erne og 1960erne udkom der en række populærvidenskabelige bøger om østrigsk identitet, og ansatte på østrigske universiteter beskæftigede sig med emnet i en serie af artikler.¹³ Det tog imidlertid flere årtier, før østrigske historikere begyndte at behandle Østrigs nationale identitet i større afhandlinger. En stor del af de vigtigste værker blev udgivet inden for en relativ kort periode i begyndelsen af 1980erne.¹⁴ I 1980 udgav østrigeren Felix Kreissler, professor i historie i Rouen, sin afhandling *La prise de conscience de la nation autrichienne, 1938–1945–1978*.¹⁵ Kreissler fulgte heri udviklingen af en østrigsk nation tilbage til udråbelsen af det Østrigske Kejserrige i 1804, men han tillagde tiden mellem 1938 og 1945 særlig vægt. Gennem modstanden mod den tyske besættelse var Østrigs nationale bevidsthed blevet komplet. Kreisslers vurdering stemmer overens med en tese fremsat så tidligt som i 1966 af den engelsk-østrigske historiker Karl Stadler, som refererede til en national befrielseskamp i krigstidens Østrig.¹⁶ I et meget personligt engageret bidrag, *Der Kampf um die Österreichische Identität*, sammenfattede kulturhistorikeren Friedrich Heer sin livslange forskning i Østrigsk idéhistorie.¹⁷ Det var næppe noget tilfælde, at denne titel lå så tæt op ad førkrigstidens liberale historiker og journalist Heinrich Friedjungs *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland*, der ud fra et stortysk standpunkt havde beskrevet Østrigs mislykkede forsøg på at opnå en dominerende stilling i det nittende århundredes Tyskland.¹⁸ Heer sidestillede en barok, modreformatorisk national-østrigsk kultur med dens protestantiske eller antiklerikale tysk-orienterede modstykke. Heer beskrev den østrigske identitet som mindre sikkert forankret end det var tilfældet i andre europæiske lande og bebrejdede tidligere østrigske regeringer for ikke at have arbejdet hårdere for at indpode en unik østrigsk national bevidsthed. I sit tobindsværk, *Österreichs Zweite Republik*, præsenterede Georg Wagner, historiker og leder af Austriaca samlingen ved Østrigs Nationalbibliotek, en omfattende kildesamling fra flere perioder af østrigsk historie som dokumentation for eksistensen af en østrigsk nation.¹⁹ Wagner så en forbindelse tilbage over 2000 år til den keltiske stat Noricum, men især til de habsburgske besiddelsers udvikling i de østlige alper omkring 1500. Han anså Østrig for at være en *Bundes-Nation* og definerede dette begreb som beliggende midt imellem en kulturnation og en politisk nation.²⁰ Endelig tillagde socialhistorikeren Ernst Bruckmüller emnet en mere moderne vinkel i sin *Nation Österreich*.²¹ I overensstemmelse med sin egen videnskabelige oriente-

PETER THALER

ring udviklede Bruckmüller en national østrigsk socialhistorie. Selv om han fulgte elementer af østrigsk identitet igennem moderne historie og lagde vægt på de østrigske provinders rolle i skabelsen af en østrigsk selvbevidsthed, så anså han styrkelsen af den offentlige debat efter Anden Verdenskrig som værende afgørende for udviklingen af denne bevidsthed.

Denne nationale historiografi har været dominerende i den østrigske debat, men har også været genstand for kritik. I 1978 var den kendte vesttyske historiker Karl Dietrich Erdmann årsag til en livlig debat, da han inkluderede det tyvende århundredes østrigske historie i sin *Håndbog i tysk historie* og insisterede på, at det ville være aldeles frugtesløst at udelukke Østrigs historie fra en tysk kontekst. Erdmann udviklede sine synspunkter yderligere i *Die Spur Österreichs in der deutschen Geschichte*, hvori han fulgte konturerne af den tyske histories udvikling set i lyset af dens østrigske komponenter.²² Han blev hurtigt udfordret af østrigske historikere i en debat, der med et udtryk lånt fra 1980'ernes vesttyske debat, er blevet kaldt den østrigske *Historikerstreit*. Den mest prominente af Erdmann's kritikere var historikeren Gerald Stourzh fra Wien, der ellers er bedst kendt for sin forskning om den østrigske statsaftale fra 1955. Stourzh beskyldte Erdmann for at bruge året 1938 som en norm til bedømmelse af både tidligere og senere historiske begivenheder.²³ De fleste af Stourzh østrigske kolleger støttede ham i denne kritik. En af de få østrigske forskere, der bød Erdmanns bidrag velkommen, var den respekterede historiker Fritz Fellner fra Salzburg.²⁴ Fellner betonedede, at diversitet og ikke homogenitet havde været kendetegnende for tysk historie og understregede den analytiske vigtighed i at inddrage østrigske begivenheder i fortolkningen af den traditionelle tyske multipolaritet. Efter Fellners mening udgør dette bredere og mere nuancerede billede af tysk historie et alternativ til den mere begrænsede, statscentrerede definition af både preussisk-tysk og national-østrigsk historiografi.²⁵ Selvom en skole af østrigske historikere, heriblandt Gerhard Botz og Ernst Hanisch, nu er blevet mere villige til at stille spørgsmålstegn ved centrale dele af efterkrigstidens østrigske historiografi, så forbliver en sådan bred tilgang til østrigsk historie kontroversiel.²⁶

Østrigske holdninger under Anden Verdenskrig repræsenterer et særlig vigtigt aspekt i denne historiske debat. Hvis Østrig var fuldstændigt integreret i tyske politiske og militære strukturer i 1940'erne, vil det nemlig være svært at konkludere, at østrigerne aldrig har følt noget tilhørsforhold til Tyskland eller at de har været adskilt fra de tyske forbindelser siden 1156, 1806 eller 1866. Udviklingen mellem 1938 og 1945 er derfor også vigtig for fortolkningen af tidligere historiske perioder.

Østrigerne og den tyske stat, 1938–1945: Baggrunden

Efter at tyske tropper rykkede ind i Østrig i marts 1938, syntes en uafhængig østrigsk stat at være på vej til at blive blot et historisk minde. For store dele af den øvrige verden forekom begivenhederne i 1938 at være fuldførelsen af det krav, som østrigerne havde givet udtryk for i 1918. Efter habsburgmonarkiets sammenbrud i den sidste del af Første Verdenskrig havde den tyske del af denne multinationale stat erklæret sin indlemmelse i Tyskland. Den 12. november 1918 havde den provisoriske nationalforsamling udråbt den tysk-østrigske Republik og besluttet at:

Artikel 1

Tysk-Østrig er en demokratisk republik. Al offentlig myndighed udgår fra folket.

Artikel 2

Tysk-Østrig er en del af den tyske republik. Særlige love fastlægger Tysk-Østrigs deltagelse i den tyske republiks lovgivning og forvaltning såvel som udvidelsen af tyske love og institutioner til Tysk-Østrig.²⁷

Fredsftalen ved Saint Germain forpligtede Østrig til at give afkald på forening med Tyskland og til at fjerne ordet ”tysk” fra landets territoriale betegnelse. Det var tysk-østrigske forhold mere end noget andet, der var bestemmende for ordlyden i Artikel 88:

Østrigs uafhængighed er ukrænkelig uden Folkeforbundsrådets samtykke. Derfor forpligter Østrig sig til at afstå fra enhver handling, som uden Rådets samtykke direkte eller indirekte eller på anden måde kunne kompromittere landets uafhængighed. Indtil Østrigs optagelse i Folkeforbundet vedrører dette særligt deltagelse i et andet lands anliggender.²⁸

Ligesom det var tilfældet med fristaden Danzig blev Østrigs forhold til Tyskland underlagt Folkeforbundets kontrol. På trods af disse geopolitiske realiteter fandt ideen om en østrigsk nation ikke megen grobund i befolkningen.²⁹ Østrigske foreninger blev slået sammen med tyske og store pan-germanske festivaler og møder bragte kormedlemmer, katolske aktivister, gymnasiaster og universitetslærere fra forskellige tysktalende regioner sammen.³⁰ *Österreichisch-Deutsche Volksbund*, en organisation med det formål at arbejde for en union med Tyskland, havde ledende medlemmer fra alle de større partier, heriblandt kanslerne Karl Renner, Rudolf Ramek og Ernst Steeruwitz.³¹ Siden store foreninger og institutioner meldte sig

PETER THALER

ind på gruppebasis nåede foreningen mere end en million medlemmer i 1930.³² Østrigske og tyske offentlige institutioner forsøgte også at bane vejen for en fremtidig union. Mens Østrigs overtagelse af visse tyske uniformstraditioner hovedsageligt var af symbolsk karakter, så var det bevidste forsøg på at tilpasse de juridiske systemer del af en mere konkret politisk dagsorden. Dette arbejde mod gradvis sammenslutning nåede sit højdepunkt med forhandlingerne om en tysk-østrigsk toldunion mellem udenrigsministrene Johannes Schober og Julius Curtius i 1931. Toldunionprojektet afprøvede grænserne for, hvad man på den internationale scene var villige til at tillade af østrigsk-tysk samarbejde. Projektet faldt på grund af hovedsagelig fransk modstand.³³

Efter Hitler kom til magten i Tyskland, ville en tysk-østrigsk union ikke længere have betydet en tilslutning til et demokratisk Weimar Tyskland, men derimod til en nationalsocialistisk et-parti stat. De kristeligt-sociale og socialdemokraterne suspendede derfor deres krav om union, selvom de ikke gik så vidt som det lille østrigske kommunistparti, som begyndte at påtage sig en østrigsk nationalisme.³⁴ Dermed blev ideen om en hurtig politisk union i stadig større grad overladt til den forbudte, men stadigt voksende, østrigske nationalsocialistiske bevægelse. På trods af de ændrede omstændigheder mødte det gennemførte *fait accompli* i marts 1938 ikke nogen nævneværdig aktiv modstand.³⁵

Det krævede et ønske om at svække Tyskland efter dets forventede nederlag i Anden Verdenskrig før det østrigske spørgsmål igen blev en del af den internationale debat. Siden vestmagterne uden større modstand havde accepteret Østrigs indlemmelse i Tyskland i 1938, havde de haft vanskeligheder med at udvikle klare planer for Østrigs fremtid. I begyndelsen syntes en genetablering af mellemkrigstidens republik ikke at appellere til allierede politikere i nogen nævneværdig grad. Den allierede strategiske planlægning så snarere en fortsat integration i et demokratiseret Tyskland uden dets østlige preussiske provinser, en sammenslutning med sydtyske delstater i en sydtyisk konføderation eller en sydøsteuropæisk konføderation bestående af Østrig og regioner fra det tidligere habsburgske rige, som de mest realistiske alternativer for Østrigs fremtid. Moskva Deklarationen fra 1943, som foreslog en uafhængig østrigsk republik var, som Robert H. Keyserlingk har påpeget, et stykke psykologisk krigsførelse der skulle undergrave tysk krigsmoral ved at tilbyde østrigske dissidenter særlige fordele i efterkrigstidens Europa.³⁶ Deklarationen mødte ikke sit militære mål og var aldrig tænkt som en egentlig politisk erklæring. I den kolde krigs kontekst kunne den imidlertid bruges til at styrke østrigske krav om tilbagetrækning af de allierede besættelsesstyrker.³⁷

Den østrigske opfattelse af landets indblanding i Anden Verdenskrig blev stærkt påvirket af offentliggørelsen af personlige memoarer og af tyske politirapporter, der tilkendegav en stigende utilfredshed med vilkårene under krigen i den østrigske befolkning. Denne opfattelse var særlig udpræget blandt efterkrigstidens generationer.³⁸ Den østrigske frustration over forholdene under krigen blev tydet som tegn på national forskellighed fra Tyskland. Udfra nøjagtig de samme forudsætninger er den østrigsk-britiske forsker Fred Parkinson imidlertid kommet frem til den modsatte konklusion:

Den angiveligt synkende moral i den østrigske befolkning under de sidste krigsår er blevet fortolket som bevis for en desillusionering over det nazistiske Tyskland. Dette argument mangler logik og burde drejes rundt. Hvis østrigerne virkelig blev desillusionerede over det nazistiske Tyskland, så skulle deres moral have været stigende ved udsigten til en allieret sejr. Hvis, på den anden side, de blev nedslåede over udsigten til et tysk militært nederlag, må det have været fordi de fortsat ønskede en tysk sejr, men ikke længere anså en sådan for mulig.³⁹

Da der indtil videre ikke er blevet præsenteret virkeligt overbevisende materiale, der ville gøre det muligt at trække en klar skillelinie mellem opinionen i Østrig og i selve Tyskland, er både østrigsk historiografi og Parkinson måske for afhængige af formodninger i deres modsatrettede fortolkninger. Hverken enkeltstående personlige erindringer eller en uspecifik fornemmelse af utilfredshed i befolkningen under en lang og kostbar krig kan erstatte kvantificerbare data der tillader sammenligning med andre regioner og stater.⁴⁰ Den basale svaghed ved de fleste af de studier som sammenkæder kilden til østrigsk national identitet med kampen mod det nationalsocialistiske Tyskland ligger i deres fremstilling af individuelle modstandshandlinger uden nogen særlig sammenligning med tyske eller europæiske tilstande. Alt for ofte mangler de også kvantitative data, der kunne anskueliggøre den relative betydning af sådanne aktiviteter i Østrig. Disse studier danner et udmærket grundlag for at kunne dokumentere individuelle modstandsaktiviteter, men er af begrænset relevans i debatten omkring national identitet og den fremherskende opinion under krigen.

Den mere forsigtige vurdering af østrigsk modstand, som mange forskere uden for den national-østrigske historiografiske tradition er kommet med, bør ikke bruges til at benægte eksistensen af modstandsgrupper eller til at undervurdere de individuelle medlemmers personlige modstandsvil-

PETER THALER

je. Alligevel tyder dette materiale på, at man ikke kan karakterisere denne modstand som en national modstandsbevægelse på linie med sådanne bevægelser i ikke-tyske lande. Parkinson citerer det sovjetiske tidsskrift *Voyna i Rabochy Klass*, der så sent som i november 1943 vurderede, at ”den virkelig landsdækkende sabotage mod undertrykkerne, som den østrigske Frihedsfront proklamerede, mangler stadig ... frihedsbevægelsen i Østrig halter langt efter andre europæiske lande.”⁴¹ Det sovjetiske tidsskrift skulle ellers have været tilbøjeligt til at overdrive betydningen af sovjetiske allierede for at styrke moralen på hjemmefronten

At den folkelige frustration i nogle østrigske provinser antog anti-preussiske overtoner, finder paralleller i syd- og vesttyske regioner, mens sådanne følelser var mindre udbredt i det alpine Østrig.⁴² Personlige rivaliseringer og misforståelser opstår ofte mellem en lokalbefolkning og embedsmænd fra andre regioner, som overtager myndigheden i nye omgivelser. En sådan udvikling kan spores i tidligere østtyske regioner i 1990'erne såvel som i Østrig efter Anschluss. Som det kan illustreres i den østtyske situation, så behøver sådanne modsætninger ikke at være baseret på etniske eller nationale følelser.

Den senere østrigske præsident Adolf Schärf beskriver i sine memoirer en samtale, som han havde med den tyske fagforeningsleder og udsending fra modstandsbevægelsen Wilhelm Leuschner i 1943. Denne samtale, som har en fremtrædende plads i mange studier af østrigsk national identitet, efterlader dog en række spørgsmål:

Jeg afbrød min gæst og sagde: ”Anschluss er død. Østrigerne er blevet kureret for deres kærlighed til Tyskland”

Leuschner var overrasket og rystet. Han fortalte mig, at han havde talt med andre folk i Wien, og ingen af dem havde præsenteret ham for en sådan vurdering af stemningen i Østrig. Jeg genvandt min selvkontrol så at sige og kunne først ikke forstå, hvordan jeg var nået frem til et sådant svar. Ikke desto mindre forblev jeg ved det og erklærede, at mine politiske venner kun kunne deltage i at vælte Hitler, ikke i opretholdelsen af Anschluss. Leuschner var skuffet.⁴³

Dette referats værdi som bevis på en østrigsk national identitet bliver noget mindre af, at det rent faktisk er skrevet i 1955, hvor tanken om en uafhængig østrigsk nation allerede var dominerende i den østrigske debat.⁴⁴ Referatet er også mere komplekst end det ofte fremstilles.⁴⁵ Hvis man tager det sene tidspunkt i krigen i betragtning, så vidner Schärf's udtalelser om en stor del ambivalens. Leuschners reaktion viser også, at ikke alle de østrigere som han havde mødt i sin egenskab af udsending fra den

tyske modstandsbevægelse delte Schärfs vurdering af en østrigsk-tysk fremtid. Hvis Leuschner hørte forskellige meninger om Østrigs rolle i et demokratisk Tyskland efter krigen, så vidner Schärfs memoirer om, at endda medlemmer af den østrigske opposition må have haft tysk-nationale holdninger så sent som i 1943. Følgelig advarede den tyske historiker Erich Kosthorst imod at undervurdere betydningen af den samlede tysk-østrigske modstand som en faktor i en fortsat fornemmelse af nationalt fællesskab. Kosthorst henviste til sine egne samtaler med tyske medlemmer af modstandsbevægelsen, som ikke underbyggede påstanden om, at østrigerne definitivt ”havde budt Tyskland farvel” i 1943–44.⁴⁶ Som det ses, er personlige erindringer alt for subjektive til alene at kunne give os et tilstrækkeligt autoritativt grundlag. En analyse af østrigske soldaters adfærd i de tyske styrker udgør en mere pålidelig måde at måle opinionen i den østrigske befolkning på.

Østrigere og den tyske stat, 1938–1945: De militære data

Den østrigske hær var i 1938 blevet integreret i den tyske. Mens den tyske generalstab i nogle tilfælde valgte at slutte tidligere østrigske og tyske enheder sammen, så svarede de to militærdistrikter, der blev oprettet for de østrigske regioner, i stor udstrækning til de østrigske grænser fra før Anschluss. Militærdistriktet *Wehrkreis XVII* bestod af Wien, Ober- og Niederösterreich samt den nordlige del af Burgenland. Senere blev de tysktalende dele af det sydlige Böhmen og Mähren sluttet til. Hovedkvarteret lå i Wien. *Wehrkreis XVIII* bestod af Tyrol, Vorarberg, Salzburg, Steiermark, Kärnten og den sydlige del af Burgenland, mens dele af det nordlige Slovenien blev sluttet til efter nedkæmpelsen af Jugoslavien. Hovedkvarteret lå i byen Salzburg. Da østrigere blev behandlet som almindelige tyske borgere, blev de også indkaldt til militærtjeneste efter samme regler som tyskere der boede inden for grænserne fra 1937. Ud af de ca 18 millioner mænd der blev indkaldt til det tyske militær (inklusive ikke-statsborgere), var ca 1,2 million østrigere.⁴⁷ Disse 18 millioner udgør en stor andel af det samlede tal på 25 millioner mænd i en alder mellem 15 og 65 år som var bosat i Tyskland ved starten af anden verdenskrig.⁴⁸ Den største del af de mænd som ikke blev indkaldt arbejdede inden for områder der blev betragtet som vigtige for krigsøkonomien. Der var store aldersforskelle inden for denne gruppe.

PETER THALER

Tyske mænd med arbejde inden for industri, handel, landbrug og skovbrug, 30 september 1944, efter aldersgruppe

Aldersgruppe	Antal i tusinder
1870–1878	391
1879–1900	454
1901–1922	4220
1923–1926	45
1927–1930	1816
I alt	13926

Kilde: Burkhart Müller-Hillebrand, *Das Heer 1933–1945*, Frankfurt 1969, III, s. 252.

Værnepligt var normen for raske voksne mænd og blev strengt håndhævet hele krigen igennem. Blandt de 18–21 årige arbejdede næsten ingen uden for militæret. Da der var en betydelig udskiftning mellem militært og civilt arbejde, havde mange mænd med civilt arbejde tidligere haft tjeneste ved fronten. Værnepligtige må altså kunne siges at være repræsentative for den tyske (mandlige) befolkning både i en social og i en regional sammenhæng, og en analyse af deres adfærd kan dermed også hjælpe til at kaste lys over opinionen i befolkningen som helhed.⁴⁹ De østrigske enheder udgjorde en integreret del af det tyske militær. Østrigere var repræsenterede i alle tjenestegrene og fulgte de samme regler for kamp- og støttefunktioner som tropper fra andre regioner. Mandskab med en østrigsk baggrund udgjorde den overvejende del af syv bjerg- og infanteridivisioner, to panserdivisioner og tre garnisonsdivisioner. På ishavsfronten og på Balkan var østrigere i særlig grad overrepræsenteret.⁵⁰ 207 østrigere havde rang af general, og 326 østrigere modtog den høje militære udmærkelse, Ridderkorset.⁵¹

Østrigske tropper havde ikke ry for at være upålidelige. Tværtimod blev tropper fra alpeprovinserne ofte opfattet som eliteenheder. Den finske forsker Tuomo Polvinen er enig i Hitlers vurdering af de tropper, som blev sat under den østrigske general Lothar Rendulics kommando i 1944: ”Med bjergarméen overtager du den bedste armé, som jeg har til rådighed... Du vil støde på mange af dine landsmænd der.”

Selv om det ikke kan give et fuldstændigt billede af den generelle stemning i militæret, så er antallet af desertører ikke desto mindre en vigtig målestok i billedet af national identifikation. Tallene kan dog ikke give noget nøjagtigt billede af regimets popularitet, da mange af natio-

nalsocialismens politiske modstandere følte sig forpligtede til at deltage i, hvad de anså for at være forsvaret af den tyske nationalstat.⁵² For den individuelle soldat kunne beslutningen om at desertere også være udtryk for en rent rationel vurdering af de respektive overlevelseschancer.⁵³ De store ødelæggelser af dokumenter, der fandt sted i krigens sidste fase, har også med stor sandsynlighed gjort det umuligt at redegøre fuldstændigt for deserteringerens omfang og især for deres sociale og regionale fordeling.⁵⁴

Hvis man ser nærmere på det tyske militærs historie under krigen, så står det dog klart, at der findes en sammenhæng mellem regional baggrund og antallet af deserteringer. Dette giver et grundlag for en sammenligning af forskellige subgrupper. Såkaldte folketyiskere fra Polen og de vestlige grænseregioner såsom Alsace-Lorraine udviste et uforholdsmæssigt højt antal af deserteringer, hvilket foranledigede hærledelsen til at fordele disse soldater blandt mere pålidelige enheder og til at angive maksimumsgrænser for antallet af disse folketyiskere per enhed. I januar 1944 opsummerede den tyske øverstkommanderende for Heeresgruppe C de vigtigste ordrer angående brugen af folketyiske soldater fra Polen, Alsace-Lorraine, Luxembourg og Belgien på følgende måde:

- a. Folketyiskere må ikke overstige 8 procent i nogen enhed.
- b. Det er forbudt at samle disse 8 procent i én afdeling eller at sende dem i kamp som én samlet gruppe.
- c. Folketyiskere der tilhører Volksliste III må kun sendes i kamp efter grundig observation og undersøgelse. Som en grundlæggende regel skal de først anvendes i træ- og støtteenheder.⁵⁵

Da der ikke er nogen grund til at antage, at soldater fra Østrig eller Hessen skulle have været mindre interesserede i at overleve krigen end soldater fra Luxembourg, så peger denne afvigelse i mønsteret for deserteringer blandt soldater fra folketyiske grupper på bredere politiske overvejelser.⁵⁶ Erfaringerne fra de folketyiske soldater fra de østlige og vestlige grænseregioner viser, at den psykologiske indstilling til militærtjeneste i Tyskland havde en stor indflydelse på soldaternes militære værdi. Den tyske militærledelse var nødt til at træffe særlige forholdsregler over for upålidelige befolkningsgrupper. Østrigske værnepligtige blev ikke behandlet som en sådan upålidelig gruppe. Tydelige beviser på forskellen i vurderingen findes i korrespondancen fra den 117. *Jäger* Division. I 1943 udviste den nyudnævnte kommanderende general bekymring over et særligt punkt i enhedens opbygning: Næsten fem procent af soldaterne var fra Alsace. At res-

ten af divisionen i stort omfang bestod af østrigere gav på den anden side ikke generalen grund til bekymring.⁵⁷

Tabstal er en noget mere usikker indikator på grund af den mulige indflydelse fra et stort antal faktorer, der ikke direkte kan overføres til et spørgsmål om enhedernes pålidelighed.⁵⁸ De mange forskellige udregninger af tabstal fra anden verdenskrig er nogenlunde enige om, at mellem tre en halv og fire millioner soldater fra selve Tyskland og omkring 250 000 soldater fra Østrig overlevede tjenestetiden i det tyske militær.⁵⁹ Selv om de fleste skøn angiver andelen af østrigere i de tyske tabstal som svarende nogenlunde til befolkningsandelen, så er spørgsmålet ikke blevet undersøgt til bunds.⁶⁰ Så vidt der findes regionale forskelle i tyske tabstal, synes de at skyldes de specielle forhold på østfronten, som især hen imod krigens slutning udsatte soldater fra det preussiske område for større tab.⁶¹ I det mindste understøtter de østrigske tabstal det indtryk, at østrigere i et betydeligt omfang deltog i den tyske krigsindsats. Man forstår den høje pris, som østrigske soldater betalte for denne indsats, hvis man sammenligner de absolutte militære tabstal fra Østrig med de britiske og amerikanske. Tallet lå tæt på det britiske og svarede næsten til halvdelen af det amerikanske på trods af at Storbritanniens befolkning (uden kolonier) var syv og den amerikanske befolkning tyve gange større end Østrigs.⁶²

Dette helhedsbillede kan suppleres med tal fra særligt engagerede subgrupper. Det kan anses for at være et tilfælde, at der var to østrigere blandt de tolv jagerpiloter, som modtog den næsthøjeste militære orden for aktive medlemmer af luftvåbenet, Ridderkorset med Egeløv, Sværd og Diamanter (den højeste orden blev kun tildelt en enkelt pilot). Derimod kan den tilsyneladende overrepræsentation af østrigere i Waffen SS, som hovedsageligt var baseret på frivillige, kun ses som en indikator for det østrigske engagement i den tyske krigsindsats.⁶³

En skønsmæssig analyse af den østrigske krigsindsats under anden verdenskrig viser ikke mange østrigske særegenheder. En sammenligning af det udvalgte materiale om pålideligheden af militære enheder og af tabstallene peger snarere på ligheder mellem østrigere og tyskere end på forskelle. Sådanne undersøgelser kan altså ikke underbygge den antagelse, at størstedelen af østrigerne havde udviklet en særlig national identitet før 1945.

Konklusion

Gennem mange århundreder var de østrigske områder en del af den decentraliserede politiske struktur i det tyske Centraleuropa. Da det lykkedes Preussen at forene Tyskland på *sine* præmisser i 1871, forblev Østrig

imidlertid udenfor. Forudsætningerne for en separat østrigsk udvikling var dermed til stede. På trods af denne politiske adskillelse opstod der i mange generationer ikke nogen egentlig østrigsk national identitet.⁶⁴

Hvis man ønsker at forstå østrigernes nationale identitet i de tidlige 1940'ere, er der få indikatorer, der giver et bedre billede end den samtidige adfærd af tysk-talende grupper, som manglede en egentlig tysk-national selvopfattelse. Befolkningsgrupper fra Alsace og Luxembourg, som havde løst sig fra deres historiske tyske kontekst, udgør et godt sammenligningsmateriale. Disse grupper havde nået et stade af adskillelse fra Tyskland som svarede til en separat national identitet, og deres opførelse under Anden Verdenskrig giver et godt sammenligningsgrundlag for, hvordan en separat østrigsk nation kunne have reageret på krigen.⁶⁵ På denne baggrund skulle man have forventet, at flere hundredetusinder af østrigske mænd skulle have forsøgt at undgå militærtjeneste ved at desertere til de allierede eller ved på anden måde at undgå indkaldelse. Noget sådant var dog ikke tilfældet i krigstidens Østrig.

Studiet af Anden Verdenskrig viser en sammenhæng mellem national bevidsthed og militær adfærd. Den mere begrænsede identifikation med den tyske nation som fandtes blandt udvalgte grupper af tysk afstamning uden for Tyskland resulterede i et meget højt antal af deserteringer og reducerede den operationelle brugbarhed af værnepligtige fra disse regioner. På baggrund af manglen på en lignende udvikling i Østrig kan man dog ikke konkludere, at østrigerne som helhed støttede det politiske system der regerede dem, eller at der ikke eksisterede østrigere som anså den tyske hær for at være en fremmed institution. De østrigske forhold udelukker heller ikke antagelsen om, at modstanderne af nationalsocialismen begyndte at anskue deres modstand som en national kamp.⁶⁶ De viser imidlertid, at flertallet af østrigere ikke havde udviklet en særlig national identitet. Modsætningen mellem nationale og politiske overvejelser førte derfor til adfærdsmønstre som lignede dem man kunne finde i selve Tyskland og adskilte sig fra adfærden i Alsace og Luxembourg, for ikke at nævne Serbien eller Norge. Østrigerne blev i stigende grad desillusionerede af erfaringerne med en union der bragte dem så mange lidelser, og denne desillusionering kunne komme til udtryk gennem regionale modsætninger. Ikke desto mindre identificerede østrigere sig stadig med den tyske nation på en måde der var utænkkelig for befolkningen i den fransk-tyske grænsezone. Rodfæstelsen af en særlig østrigsk national bevidsthed i den brede befolkning hører således til i en senere periode.

PETER THALER

Noter

- 1 De massepsykologiske aspekter bag østrigsk nationalisme ligger uden for denne artikels rammer. Spørgsmålet belyses i min bog *The Ambivalence of Identity. The Austrian Experience og Nation-Building in a Modern Society*, West Lafayette: Purdue University Press 2001.
- 2 Se, *inter alia*, Ernst Görlich, *Handbuch des Österreichers*, Wien 1949.
- 3 Se for eksempel Felix Kreissler, *Der Österreicher and seine Nation*, Wien 1984, der lægger vægt på 1806. Den fremtrædende historiker Erika Weinzierl argumenterede for, at den "tid hvor østrigsk historie også var tysk historie senest fandt sin afslutning med nederlaget ved Königgrätz og Østrigs udelukkelse fra Det Tyske Forbund"; Erika Weinzierl, "Österreichische Nation und österreichisches Nationalbewusstsein", *Zeitgeschichte* 17, oktober 1989, s. 46.
- 4 Afgrænsningen fra tysk historie var særlig stærk i Den Anden Republiks tidlige år og i den mere populærvidenskabelige historieskrivning. Forskellene ses tydeligt mellem Wilhelm Böhms populære *Ein Wort für Österreich*, Wien 1950 og Ernst Bruckmüllers mere differentierede *Nation Österreich*, Wien 1996, 2.udg.
- 5 Denne opfattelse var official politik fra Den Anden Republiks grundlæggelse og havde en fremtrædende plads i landets uafhængighedserklæring; se *Proklamation über die Selbständigkeit Österreichs, Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich 1945*, Stück 1, Nr 1.
- 6 Felix Kreissler, *Der Österreicher und seine Nation*, Wien 1984. Første udgave på fransk som *La prise de conscience de la nation autrichienne 1938–1945–1978*, Paris 1980.
- 7 Karl Stadler, *Österreich 1938–1945*, Wien 1966, s. 14.
- 8 Se bl a Evan Burr Bukey, "Nazi Rule in Germany", *Austrian History Yearbook* 23, 1992, s. 207; og Harry Ritter, "Austria and the Struggle for German Identity," *Working Papers in Austrian Studies* 92–8, oktober 1992, s. 2. I Østrig er især Gerhard Botz "Eine deutsche Geschichte 1938 bis 1945? Österreichische Geschichte zwischen Exil, Widerstand und Verstrickung", *Zeitgeschichte* 1986:1, s. 19–38, af interesse. En vigtig diskussion af "offerteorien", som udgør en del af den overordnede debat, kan findes i Heidemarie Uhls *Zwischen Versöhnung und Verstörung: Eine Kontroverse um Österreichs historische Identität fünfzig Jahre nach dem "Anschluss"*, Wien 1992.
- 9 For tidlige eksempler på den internationale debat, se Tony Judt, "The Past is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe", *Daedalus* 121:4, 1992, s. 83–119, og R. J. B. Bosworth, *Explaining Auschwitz and Hiroshima: History Writing and the Second World War, 1945–1990*, London 1993. Den måske mest omfattende undersøgelse i Norden findes i Claus Bryld og Anette Warring, *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945–1997*, København 1998. For den bredere debat om brugen af historien i Norden, se også Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, og temanummeret *Historisk tidskrift* 2002:2.
- 10 For en nylig analyse af den generelle offentlige stemning i Østrig, se Evan Burr Bukey, *Hitler's Austria. Popular sentiment in the Nazi Era, 1938–1945*, Chapel Hill 2000.

- 11 Se Hanns Haas, "Zur österreichischen Nation – Eine Spätlese", *Zeitgeschichte* 18, 1990/91, s. 305.
- 12 I denne artikel bruges termerne "tysk-national" og "østrigsk-national" til at beskrive de to modsatrettede opfattelser af identitet i Østrig. Den tysk-nationale opfattelse ser østrigsk identitet som en del af tysk identitet mens den østrigsk-nationale opfattelse afviser ethvert tilhørsforhold til tysk identitet.
- 13 I 1950'erne foregik en af de mere engagerede diskussioner af emnet i december 1955 udgaven af det østrigske tidsskrift *Forum*; i 1960'erne samledes en række bidrag i Albert Massiczek (Hrsg.), *Die Österreichische Nation: Zwischen zwei Nationalismen*, Wien 1967.
- 14 Denne historiografiske introduktion fokuserer på større værker skrevet af historikere i efterkrigstiden. Der findes et stort antal kortere bidrag til diskussionen samt et antal interessante afhandlinger skrevet af politologer. De vigtigste heraf er Peter Katzensteins *Disjoined Partners: Austria and Germany since 1815*, Berkeley 1976 og William Bluhms *Building an Austrian Nation*, New Haven, Connecticut 1973. Bidragene fra den østrigske politolog Albert Reiterer er også uundværlige. Det gælder især hans artikel "Die konservative Chance: Österreichbewusstsein im bürgerlichen Lager nach 1945", *Zeitgeschichte* 14, 1986/87, s. 379–397 og den redigerede *Nation und Nationalbewusstsein in Österreich*, Wien 1988. Max Haller (ed.), *Identität und Nationalstolz der Österreicher*, Wien 1996, indeholder ligeledes interessante data.
- 15 Felix Kreissler, *La Prise de conscience de la nation autrichienne, 1938–1945–1978*, 2 bd., Paris 1980.
- 16 Karl Stadler, *Österreich 1938–1945*, Wien 1966.
- 17 Friedrich Heer, *Der Kampf um die österreichische Identität*, Wien 1981.
- 18 Heinrich Friedjung, *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859–1866*, 2 bd., Stuttgart 1897–98.
Værket findes også i en forkortet engelsk oversættelse med titlen *The Struggle for Supremacy in Germany 1859–1866*, London 1935.
- 19 Georg Wagner, *Österreich Zweite Republik*, 2 bd., Thaur i Tirol, Østrig, 1983 & 1987.
- 20 *Ibid.*, I, s. 540.
- 21 Ernst Bruckmüller, *Nation Österreich*, Wien 1984 (ny udvidet udgave i 1996).
- 22 Karl Dietrich Erdmann, *Die Spur Österreichs in der deutschen Geschichte*, Zürich 1989.
- 23 Gerald Stourzh, *Vom Reich zur Republik*, Wien 1990.
- 24 Fritz Fellner, "The Problem of the Austrian Nation after 1945", *The Journal of Modern History*, June 1988, s. 264–289.
- 25 Erdmanns og Fellers resultater blev senere taget op af den amerikanske historiker Harry Ritter i "Austria and the Struggle for German Identity," *Working Papers in Austrian Studies* 92–8, oktober 1992 og i en specialudgave af *German Studies Review*, Winter 1992. Ritter anså bidraget som en opfordring til systematiske komparative studier i centraleuropæisk historie, såvel som en udfordring for en snæver *kleindeutsch* fortolkning af tysk historie og som et bidrag til en selvkritisk og ærlig fortolkning af østrigsk historie og identitet. Fra hans standpunkt som idé- og kulturhistoriker place-rede David Luft også Østrig klart indenfor et polycentrisk tysk kulturområde; se Da-

PETER THALER

- vid Luft, "Austria as a Region of German Culture: 1900–1938," *Austrian History Yearbook* 23, 1992, s. 135–148.
- 26 Botz beskæftigede sig direkte med emnet i "Eine deutsche Geschichte 1938 bis 1945? Österreichische Geschichte zwischen Exil, Widerstand und Verstrickung", *Zeitschichte* 14:1, 1986, s. 19–38; Ernst Hanisch har undersøgt emnet i artikler om østrigske provinser under Anden Verdenskrig og i dele af hans bog om det tyvende århundredes østrigske socialhistorie, *Der lange Schatten des Staates*, Wien 1994.
- 27 *Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich*, *Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich 1918*, Stück 1, Nummer 5.
- 28 Fred Israel (ed.), *Major Peace Treaties of Modern History, 1648–1967*, New York 1967, III, s. 1567. Udviklingen i de allieredes syn på Anschluss spørgsmålet er i sig selv en interessant historie. Det var hovedsageligt fransk pres der til sidst afgjorde sagen. I 1918 karakteriserede det britiske *Political Intelligence Department* stadig den situationen, som var blevet skabt for de tysktalende østrigere efter habsburgmonarkiets sammenbrud, på flg. måde: "We cannot exterminate the Austrian Germans; we cannot make them cease to feel as Germans. They are bound to be somewhere. Nothing would be gained by compelling them to lead an existence separate from that of Germany. Such enforced separation would merely stimulate German nationalism, but could not prevent co-operation between the two branches nor their final reunion. Lastly, the inclusion of German Austria in Germany is not altogether disadvantageous from our point of view; it would restore the balance between the Catholic south and the Protestant north, and help to check Prussianism in Germany. The idea of preventing the Austrian Germans from joining Germany, even if both parties concerned wish it, has therefore to be dismissed both on grounds of principle and of expediency." F. L. Carsten, *The First Austrian Republic, 1918–1938*, Aldershot, England 1986, s. 6.
- 29 For tidlige udtryk for østrigsk nationalisme, se August Knoll, Alfred Missong, Wilhelm Schmid, Ernst Karl Winter & H.K. Zessner-Spitzenberg, *Die Österreichische Aktion*, Wien 1927.
- 30 Den Tyske Sangforenings møde i 1928 havde som et af sine programpunkter et pan-germansk stævne og bragte omkring 140.000 kormedlemmer med forskellig tysktalende baggrund sammen i Wien.
- 31 Walter Wiltschegg, *Österreich – der "Zweite deutsche Staat"?*, Graz 1992, s. 201.
- 32 Peter J. Katzenstein, *Disjoined Partners. Austria and Germany since 1815*, Berkeley 1976, s. 147. Se også Wolfgang Rosar, *Deutsche Gemeinschaft: Seiss-Inquart und der Anschluss*, Wien 1971, s. 46. Under hensyntagen til det store antal af gruppe-medlemskaber, skal antallet af medlemmer ses som en indikation på den overvejende opinion snarere end som en indikator for folkelig aktivitet.
- 33 For en nærmere uddybelse af toldunionsprojektet, se Anne Orde, "The Origins of the Austro-German Customs Union Affair of 1931", *Central European History* 13, 1980, s. 34–59.
- 34 Socialdemokraterne lagde ikke desto mindre vægt på, at denne beslutning ikke var truffet på noget nationalt grundlag: "Selv hvis vi ønsker at bibeholde Østrigs uafhængighed fra et fascistisk Tyskland, så ønsker vi ikke for evigt at vende Østrig væk fra eller

- imod Tyskland, men kun at lade Østrig opfylde sin mission for hele det tyske folk. Vi ønsker at Tysk-Østrig skal være tilflugtssted for tysk frihed, for tysk demokrati, for den frie udvikling af tysk kultur og litteratur og især for den tyske arbejderbevægelse og den tyske socialisme, indtil hele Tyskland igen kan blive frit.” *Oesterreichs staatliche Zukunft and die Sozialdemokratie*, *Arbeiter-Zeitung* 13/5 1933, s. 1.
- 35 Anschluss eller forhistorien hertil er ikke en del af denne artikel. Blandt gode introduktioner til emnet er Stanley Suval, *The Anschluss Question in the Weimar Era*, Baltimore 1974; Norbert Schausberger, *Der Griff nach Österreich: Der Anschluss*, Wien 1978; Helmut Konrad (Hrsg.), *Sozialdemokratie und "Anschluss"*, Wien 1978 og Ernst Panzenböck, *Ein deutscher Traum*, Wien 1985.
- 36 Robert H. Keyserlingk, *Austria in World War II*, Kingston, Montreal 1988.
- 37 Moskva Deklarationens rolle i efterkrigstiden behandles i Günther Bischof, "Die Instrumentalisierung der Moskauer Erklärung nach dem 2. Weltkrieg", *Zeitgeschichte* 20, 1993, s. 345–366.
- 38 Den senere østrigske præsident Adolf Schärf's memoirer spiller en central rolle, som vil blive undersøgt nærmere nedenfor. For en nærmere undersøgelse af politirapporter, se Karl Stadler, *Österreich 1939–1945*, Wien 1966, s. 14–19. Litteraturen om østrigsk modstandskamp er alt for omfattende til at kunne gennemgås her. Udover værkerne nævnt i denne artikel er der udgivet en række regionale studier af Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes. Udgivelsesrækken omfatter indtil videre: *Widerstand und Verfolgung in Wien, 1934–1945*, 3 bd., Wien 1975; *Widerstand und Verfolgung im Burgenland, 1934–1945*, Wien 1979; *Widerstand und Verfolgung in Oberösterreich, 1934–1945*, 2 bd., Wien 1982; *Widerstand und Verfolgung in Tirol, 1934–1945*, 2 bd., Wien 1984; *Widerstand und Verfolgung in Niederösterreich, 1934–1945*, 3 bd., Wien 1987; *Widerstand und Verfolgung in Salzburg, 1934–1945*, 2 bd., Wien 1991. Også Radomir Luzas engelsksprogede *The Resistance in Austria, 1938–1945*, Minneapolis 1984, er stadig et vigtigt værk.
- 39 F. Parkinson, "Epilogue", i F. Parkinson (ed.), *Conquering the Past: Austrian Nazism Yesterday & Today*, Detroit, 1989, s. 320.
- 40 Denne pointe er ikke blevet mindre rammende af, at udgivelsen af mere detaljerede studier af regional modstand i Tyskland har vist mange ligheder med situationen i Wien.
- 41 Parkinson (ed.), *Conquering the Past*, s. 321.
- 42 En differentieret vurdering af anti-tyske følelser i krigstidens Østrig findes i Tim Kirks *Nazism and the Working Class in Austria: Industrial Unrest and Political Dissent in the 'National Community'*, Cambridge, England 1996. Kirk dokumenterer eksistensen af anti-tyske følelser (se især s. 121–134), men konkluderer ikke desto mindre, at et "national element in the resistance to Nazism, widespread also in the attitudes of foreign workers in Austria, was not generally to be found among the native Austrian population"; *Ibid.*, s. 140. For brugen af anti-preussiske argumenter i forskellige syd- og vesttyske regioner i den umiddelbare efterkrigstid, se Hans-Jürgen Wünschel, "Der Neoseparatismus in der Pfalz nach dem zweiten Weltkrieg," i Hansmartin Schwartzmaier (Hrsg.), *Landesgeschichte und Zeitgeschichte: Kriegsende 1945 und der demokra-*

PETER THALER

- tischer Neubeginn am Oberhein*, Karlsruhe 1980, s. 283–299 samt Paul-Ludwig Weinacht, "Neugliederungsbetrebungen in deutschen Südwesten und die politischen Parteien (1945–1951)", i *ibid.*, s. 333–334 og 337–338.
- 43 Adolf Schärf, *Österreichs Erneuerung 1945–1955*, Wien 1955, s. 20 f.
- 44 Den tyske historiker Matthias Pape fastholder, at Schärf ikke altid havde fremstillet sit møde med Leuschner i så klare toner; se Matthias Pape, "Das wiedererstandene Österreich und die Anschlussfrage," *Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung* 106:3–4, 1998, s. 410–425.
- 45 Værker med en østrigsk national tone har ofte fokuseret på Schärf's udsagn om at "Anschluss er død", mens Leuschner's henvisning til meninger blandt andre medlemmer af modstandsbevægelsen har tiltrukket sig mindre opmærksomhed; se f.eks. s. 33 i Erika Weinzierl & Kurt Skalnik (Hrsg.), *Das neue Österreich: Geschichte der Zweiten Republik*, Graz 1975.
- 46 Josef Becker & Andreas Hillgruber (Hrsg.), *Die Deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1983, s. 272. Karl Renner's personlige breve giver yderligere indsigt i de tids- og motivationsmæssige dele af østrigsk national reorientering. I november 1941, over 3 år efter *Anschluss*, fortsatte Renner med at bruge udtrykket "vi tyskere" i hans normalt kritiske korrespondance med en anden modstander af det daværende regime; se Karl Renner til Hans Löwenfeld-Russ, 15 november 1941, trykt i Siegfried Nasko (hrsg.), *Karl Renner in Dokumenten und Erinnerungen*, Wien 1982, s. 142. I hvert fald for Renner synes det ikke at have været den abstrakte oplevelse af en østrigsk-tysk union eller af nationalsocialismen der udløste omorienteringen.
- 47 Statistisches Bundesamt (Hrsg.), *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1960*, Stuttgart 1960, s. 78; Karl Stuhlpfarrer, "Nazism, Austrians and the Military", i F. Parkinson (ed.), *Conquering the Past*, Detroit 1989, s. 200.
- 48 Burkhart Müller-Hillebrandt, *Das Heer 1933–1945*, Frankfurt 1969, III, s. 249.
- 49 Denne opfattelse er også vidt udbredt blandt militærhistorikere. Se også Martin van Creveld, *Fighting Power. German and U. S. Army Performance, 1939–1945*, Westport, Connecticut 1982, s. 65. Så vidt det er mig bekendt, så har ingen hævdet/dokumenteret at østrigske mænds opfattelse adskilte sig fra østrigske kvinders.
- 50 Lothar Höbelt, "Österreicher in der Deutschen Wehrmacht, 1938–1945", *Truppen-dienst* 5, 1989, s. 431.
- 51 Johann Allmeyer-Beck, "Die Österreicher im Zweiten Weltkrieg", i *Unser Herr*, Wien 1963, s. 359. Hvis man inkluderer politistyrker stiger antallet af østrigske generaler til 220.
- 52 Det personlige dilemma involveret er også synligt blandt de tyske officerer der deltog i forsøget på at myrde Hitler i 1944.
- 53 Den tyske militærlov (Militärstrafgesetzbuch) indeholdt følgende regulativ om desertering:
§69
(1) Den som forlader eller forbliver væk fra sin enhed eller tjenestested i den hensigt at undgå tjeneste i de væbnede styrker eller for varigt at afbryde sin tjeneste vil blive straffet for desertering.

(2) Det vil blive betragtet som desertering, hvis den tiltalte forlader eller forbliver væk fra sin enhed eller tjenestested med det formål at undgå tjeneste i de væbnede styrker eller dens mobiliserede dele for varigheden af en krig, en militær kampagne eller indre uroligheder.

§70 (som modificeret af Kriegssonderstrafrechtsverordnung (KSSVO) af 17. august 1938)

Desertering straffes med døden eller med fængsel indtil på livstid.

Se Fritz Wüllner, *Die NS-Militärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung*, Baden-Baden 1991, s. 482.

- 54 Især ødelæggelsen af Heeresarchiv i Potsdam under et allieret flyangreb i april 1945 reducerede det relevante kildemateriale betragteligt. For yderligere diskussion af emnet se Fritz Wüllner, *Die NS-Militärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung*, Baden-Baden 1991, s. 129–152. Intet i det undersøgte materiale tyder dog på, at soldater fra Østrig skulle have været mindre pålidelige end soldater fra selve Tyskland; se f.eks. Peter J. Katzenstein, *Disjoined Partners. Austria and Germany Since 1815*, Berkeley 1976, s. 172. På trods af at disse undersøgelser er ufuldstændige og dermed ikke i sig selv giver noget endegyldigt bevis, så underbygges de af andre observationer såsom tabstal og evalueringer fra den tyske militære ledelse.
- 55 Ordre fra Oberbefehlshaber Südwest (Oberkommando Heeresgruppe C) af 21. januar 1944.
- 56 Ifølge den luxembourgiske historiker Gilbert Trausch så lykkedes det ikke færre end 3510 luxembourgere ud af et samlet antal på 10211 indkaldte at desertere eller på anden måde at undgå militærtjeneste. Gilbert Trausch, "Deutschland und Luxemburg vom Wiener Kongress bis zum heutigen Tage: Die Geschichte einer Entfremdung", i Josef Becker & Andreas Hillgruber (Hrsg.), *Die Deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1983, s. 219. Se også Gilbert Trausch, *Histoire du Luxembourg*, Paris 1992, s. 172. Den tyske historiker Lothar Kettenacker har, baseret på franske kilder, fastholdt at ca 20 procent af værnepligtige fra Alsace-Lorraine undgik tysk militærtjeneste ved flugt eller desertering; Lothar Kettenacker, *Nationalsozialistische Volkstumspolitik im Elsass*, Stuttgart 1973, s. 223. Se også Marie-Joseph Bopp, "L'enrôlement de force des Alsaciens dans la Wehrmacht et la SS", *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 5:20, 1955, s. 40. Selv taget med forbehold så viser disse beregninger en meget tydelig forskel til de forhold der gjorde sig gældende blandt østrigske soldater.
- 57 Walter Manoschek & Hans Safrian, "Österreicher in der Wehrmacht", i Emmerich Talos et al. (hrsg.), *NS-Herrschaft in Österreich, 1938–1945*, Wien 1988, s. 350.
- 58 I det følgende skal blot nævnes et par af de faktorer der kan have indflydelse på antallet af faldne per voksne mandlige indbygger i en regional sammenligning: Forskelle i aldersfordelingen baseret på regionale forskelle i fødselsrater og erhvervmæssig mobilitet; forskellige erhvervmæssige strukturer – industriområder har flere helbredsproblemer og flere fritagelser fra militærtjeneste på grund af produktionens vigtighed for krigsførelsen; forskellige færdigheder og tilbøjeligheder – bjergenheder var mere populære i alpine regioner, rekruttering til marinen større i kystområder.

PETER THALER

- 59 Hans Adolf Jacobsen & Hans Dollinger (Hrsg.), *Der Zweite Weltkrieg in Bildern und Dokumenten*, bd. 3, *Sieg ohne Frieden*, München 1963, s. 445, samt mange tidligere udgivelser angiver de tyske tabstal til 3 millioner, men tallet er langsomt blevet rykket opad. For Østrig, se Martin K. Sorge, *The Other Price of Hitler's War. German Military and Civilian Losses Resulting from World War II*, New York 1986, s. 23 og Lothar Höbelt, "Österreicher in der Deutschen Wehrmacht, 1938–1945", *Truppendienst* 5, 1989, s. 432. Se også de efterfølgende noter.
- 60 For skøn, se f.eks. Peter J. Katzenstein, *Disjoined Partners. Austria and Germany Since 1815*, Berkeley 1976, s. 173; "Die Bevölkerungsverluste Österreichs während des Zweiten Weltkrieges", *Österreichische Militärische Zeitschrift* 3, 1974, s. 219–220. Brugbart for Vesttyskland og Østrig, men uden at komme ind på de emner der debatteres nedenfor, se Statistisches Bundesamt (Hrsg.), *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1960*, Wiesbaden 1960, s. 78. Den tyske militærhistoriker Rüdiger Overmans har i en kort note anslået et forholdsmæssigt lavere tabstal for Østrig end for Tyskland; se Rüdiger Overmans, "German and Austrian Losses in World War II", i Günther Bischof & Anton Pelinka (eds), *Austrian Historical Memory and National Identity*, Contemporary Austrian Studies 5, New Brunswick, New Jersey 1997, s. 293–301. Der er dog en del problemer forbundet med Overmans undersøgelse. Det største problem er, at Overmans bygger på den antagelse at østrigere udgjorde ti procent af de tyske tal. Overmans er nået frem til denne andel ved at se på tyske folketællinger fra 1939 der inkluderer det sydlige Böhmen og Mähren i de østrigske tal. Den signifikant højere andel af folk som var født udenfor, men boede indenfor grænserne af Republikken Østrig, sammenlignet med det tilsvarende tal for Weimar Tyskland påvirker yderligere resultaterne af en statistik der regner befolkning efter bopæl, men tabstal efter fødselssted. Den jødiske befolkning var også større i Østrig end i Tyskland i perioden 1938/39, og da denne befolkningsgruppe var udelukket fra militærtjeneste har dette også en betydning for den faktiske tabsrate blandt mandlige borgere. Hvis målt på denne måde så svarer de østrigske tab stort set overens med de vesttyske, mens Tysklands østlige regioner led større tab end Vesttyskland og Østrig. For en forklaring på denne forskel, se den efterfølgende note.
- 61 Burkhardt Müller-Hillebrand, *Das Heer 1933–1945*, Frankfurt 1969, III, s. 263; Karl Schwartz, "Gesamtüberblick der Bevölkerungsentwicklung, 1939–1946–1955", *Wirtschaft und Statistik* 8, 1956, s. 495.
- 62 For en sammenligning af tabstal fra Anden Verdenskrig, se Martin K. Sorge, *The Other Price of Hitler's War. German Military and Civilian Losses Resulting from World War II*, New York 1986, s. XVII, og John Ellis, *World War II: A Statistical Survey*, New York 1993, s. 253 f.
- 63 Af de omtrent 950 000 soldater der gjorde tjeneste i Waffen SS var lidt over 500 000 rekrutteret fra områder udenfor Tyskland, et tal som inkluderer udlændinge såvel som soldater fra tyske mindretal. Dette begrænser antallet af tyske statsborgere (inkl. østrigere) i Waffen SS til lidt under 450.000, hvoraf man rent proportionelt kunne forvente at omkring 35.000 skulle have været østrigere. Udfra tilgængelige skøn så lå det østrigske tal dog omkring 67 000.

For alle disse tal, se Lothar Höbelt, "Österreicher in der Deutschen Wehrmacht, 1938–1945", *Truppendienst* 5, 1989, s. 429; George H. Stein, *The Waffen SS. Hitler's Elite Guard at War, 1939–1945*, Ithaca, New York 1966, s. 138 og 281; Ermenhild Neusüss-Hunkel, *Die SS*, Hannover 1956, s. 104. Det skal imidlertid fremhæves, at en konklusion der bygger på skøn ikke kan udgøre noget endeligt svar. Den kvantitative evaluering af den tyske og østrigske krigsindsats generelt og forholdene i Waffen SS i særdeleshed er et område under stadig udvikling. Derfor skal man fokusere på de mere generelle linier som det er muligt at trække snarere end på de specifikke tal.

- 64 Denne vurdering gælder en bredere funderet identitet. Det udelukker ikke tilstedeværelsen af individuelle nationale selvopfattelser.
- 65 Denne eksakte natur af denne nationale identitet falder udenfor denne artikels rammer og svaret vil være forskelligt for henholdsvis Alsace og Luxembourg.
- 66 Litteraturen om den østrigske modstand giver rent faktisk mange eksempler på, at sådanne forestillinger eksisterede.